

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Kaliningrado srities prijungimo prie Lietuvos istorijos pėdsakais

2013-05-17

ŽURNALAS: NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

TEMA: Istorija

AUTORIUS: Marius Ėmužis

DATA: 2013-06

Kaliningrado srities prijungimo prie Lietuvos istorijos pėdsakais

Marius Ėmužis

Apie pokario metų Kaliningrado srities, tariant lietuviškai – Karaliaučiaus krašto prijungimą prie Lietuvos jau senokai sklendo gandai. Vieni keikia Lietuvos komunistus, neva atsisakiusius prisijungti didelę dalį Rytprūsių – juk dabar Lietuva turėtų nemažą pramoninį regioną, dar vieną neužšalantį uostą Baltijos jūroje, būtų galima rimčiau įpaveldinti Mažosios Lietuvos palikimą. Kiti gi porina apie tautines problemas, kurios grėstų Lietuvai atgavus nepriklausomybę: turėtume lietuvišką Padniestrės, Abchazijos, o „geriausiu“ atveju – Krymo variantą. Skeptikai geru nemini ir Kaliningrado ekonomikos bei karinių poligonų suniokoto kraštovaizdžio.

Mįslingas šis klausimas ir Lietuvos istorikams bei publicistams. Vienoje jau senokai vykusioje konferencijoje Antanui Kulakauskui pasisakius Rytprūsių prijungimo klausimu, buvo atkreiptas dėmesys, kad *kažkur* yra Povilo Pakarklio rašyta išvada šiuo klausimu, o Kulakauskas atsakė tokio dokumento nežinąs¹. Konferencija įvyko dar 1996 m., nuo to laiko istorikai nesėdėjo vietoje: ir Pakarklio „išvadą“ rado, ir apie galimą Rytprūsių prijungimą šiek tiek parašė, tačiau nei kalbamos problemos, nei jos šaltinių detalios analizės nėra.

Rašiusių apie Kaliningradą, jo istoriją ir šias dienas, daug. Vien publicistinių straipsnių, parašytų sovietų Lietuvoje, išėivijoje ir po nepriklausomybės atkūrimo, per šimtą. Mažosios Lietuvos reikalų taryba viena pirmųjų išleido specialų leidinį Kaliningrado problematikai apžvelgti². Veikalo pavadinimas sufleruoja, kad bus siekiama apžvelgti Karaliaučiaus priklausomybės problemą, iškilusią po Potsdamo konferencijos, tačiau knyga tėra gana politizuotas įvairių straipsnių ir pasisakymų rinkinys. Panaši yra ir Vytauto Landsbergio knyga, visų pirma nukreipta į opias eksklavu tapusio Karaliaučiaus problemas³.

Kionigsbergo–Karaliaučiaus–Kaliningrado tapatybes sklaidančioje polemijoje literatūroje paminėtiną Raimundo Lopatos tyrimą, siekį išsiaiškinti, kodėl Rusija nutraukė sovietinę tradiciją skaičiuoti Kaliningrado istoriją tik nuo 1945 m. ir šventė miesto įkūrimo 750-metį. Nuo to neatsiejami ir autoriaus pasvarstymai įvairiomis Rytprūsių istorijos temomis. Panaši, tačiau nepretenduojanti į publicistinę (kur jau ten mokslinį) tyrimą ir Arvydo Juozaičio knyga⁴, kurioje autorius sutelkia ir aprašo skirtingas Kaliningrado istorines atmintis ir savo pastebėjimais bando paaiškinti jų kolizijas.

Kaliningrado istorijos problemą į mokslinį diskursą perkėlė Klaipėdos universiteto publikacija⁵. Nors jos tikslas turbūt buvo pabandyti istoriografiškai susieti istoriškai neatsiejamų Klaipėdos ir Karaliaučiaus kraštų istoriją, tačiau galima konstatuoti, kad pavyko patiekti tik padriką straipsnių rinkinį. Tiesa, čia pirmą kartą publikuojami su šiuo rašinyje nagrinėjama problema susiję dokumentai⁶. Atskirai paminėtinas Česlovo Laurinavičiaus straipsnis⁷, apžvelgiantis Kaliningrado srities problemą iš istorijos perspektyvos, neatsisakant svarstyti ir prijungimo prie Lietuvos klausimą.

Minėtame pasisakyme Kulakauskas teigė: „kalbama, kad Kaliningrado sritį prijungti prie LSSR yra siūlęs Nikita Chruščiovas šeštojo dešimtmečio antroje pusėje. [...] Bet apie tai kol kas jokių konkrečių faktų nežinoma“⁸. Dokumentus šiuo klausimu rado Arūnė Arbušauskaitė su Alvydu Nikžentaičiu, minėtame Klaipėdos universiteto leidinyje parengę šaltinio publikaciją, tačiau patys analizės nesiėmė. Taigi gavosi taip: tekstai parašyti dar nežinant vieno ar kito šaltinio, o šaltinius⁹ aptikus jie neanalizuojami ir tekstai neberašomi.

Stalino dosnumo apakinti: 1944 metų planai

Antrojo pasaulinio karo pabaigoje per Rytų ir Vidurio Europą ritantis frontui politikai jau dėliojo būsimos Europos ribas. Visose sąjungininkų konferencijose, nuo Teherano iki Potsdamo, buvo dalijamasi teritorijomis ir įtakos sferomis. Ryškiausiai čia švietė Lenkijos klausimas – kokiose ribose atkurti nepriklausomą Lenkiją. Svarbus šis klausimas buvo ir lietuviams, nes lietė Vilniaus problemą. Vakarų valstybės savo sąjungininkei ir vienai pirmųjų karo aukų Sovietų Sąjungai nieko negailėjo, o ši kėlė konkrečius reikalavimus, tarp kurių išsiskyrė būtinybė turėti Baltijos jūroje neužšalantįs Memelio ir Kionigsbergo uostas.

Pasak Česlovo Laurinavičiaus, dar 1941 m. Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministras Anthony Edenas pateikė sovietams projektus, pagal kuriuos Rytprūsiai turėtų atitekti sovietams, jeigu Vilnius liktų Lenkijai¹⁰. Panašu, kad šie planai taip ir liko popieriuje, o 1944 m. Vilniaus priklausymo Lietuvai klausimas jau nebuvo toks opus kaip visą tarpukarį. Nors lenkai siekė Vilniaus, ir net buvo iškėlę savo vėliavą Gedimino pilies bokšte, lemiamas balsas jiems nepriklausė. Antanas Sniečkus, susitikęs su dailininkais 1973 m. savo gimtadienio proga pasakojo, kad 1944 m. liepą ar rugpjūtį jis kalbėjęs su Josifu Stalinu apie Vilnių, ir neva šis liepęs „respublikiniams valdžios organams kurtis Vilniuje, su kuriuo susijusios daugelis lietuvių tautos aspiracijų“¹¹.

Nors šis ir kiti šaltiniai kritikuotini, vis dėlto jie atspindi tai, kad Vilnius teko Lietuvai be didesnių ginčų ir įrodinėjimų. Klaipėdos priklausomybės problemos taip pat būta.

Dar 1944 m. vasario 27 d. Romas Šarmaitis savo dienoraštyje užrašė, kad niekas neabejoja, jog Klaipėdos kraštas būsiąs prijungtas prie Lietuvos¹². Vis dėlto net po metų, Potsdamo konferencijoje (1945 m. vasara) Stalinas dar nebuvo užtikrintas, ar gaus du neužšalančius uostus Baltijos jūroje – Mėmelį ir Kionigsbergą. Abiejų uostų ir jų apylinkių likimo klausimas buvo susijęs, nes Mėmelis nuo 1939 m. buvo dalis Rytprūsių teritorijos ir, atkuriant Vokietiją 1939 m. rugpjūčio 31 d. (kad ir be Austrijos bei Sudetų) sienomis, Klaipėdos kraštas būtų atsidūręs Vokietijos teritorijoje.

Tačiau niekas nesiruošė Vokietijos atkurti jos senomis sienomis. Stalinas jau nuo pat 1944 m. pradžios nusitaikė į buvusią Rytų Prūsiją. Sovietų Sąjunga, laikydama save nukentėjusia puse, manėsi turinti visus pagrindus vokiečių sąskaita reikalauti ko tik nori ir elgtis kaip tik nori. Markas Soloninas įrodinėja, kad ypatingi Raudonosios armijos žiaurumai Rytprūsiose nebuvo tik kerštaujančios armijos veiksmai, taip buvęs įgyvendinamas Stalino sumanymas išvaryti vokiečius teroru, ketinant po to prisijungti ištuštintas teritorijas¹³. Taktikai pavykus, Potsdame galima buvo meluoti, neva vokiečių administracijos atkurti Rytprūsiose nebeįmanoma, nes pačių vokiečių čia jau nebėra¹⁴.

Ką daryti su norima teritorija, Stalinas pradėjo mąstyti dar gerokai iki Rytų Prūsijos kampanijos pradžios. 1944 m. vasario 27 d. dienoraščio įrašė Šarmaitis rašo, kad Viačeslavas Molotovas iškėlęs klausimą dar Maskvoje esantiems Lietuvos komunistams dėl vakarinių Lietuvos sienų. Lietuviai nesnaudę ir sudarę šiam klausimui nagrinėti skirtą komisiją, į kurią įėjo profesorai Povilas Pakarklis, Juozas Žiugžda ir Borisas Larinas iš tuometinio Leningrado¹⁵. Kulakausko teigimu, komisijoje dar dalyvavęs Antanas Venclova, Juozas Vaišnoras bei dar keletas Maskvoje buvusių veikėjų, o pirmininku buvęs paskirtas Larinas¹⁶.

Pagrindinis komisijos tikslas buvo nustatyti, kiek teritorijos turėtų būti prijungta prie Lietuvos. Pagal paruoštą pasiūlymą, kuriam pritarė ir sovietinės Lietuvos valdžia, prie Lietuvos SSR turėjo būti prijungta Tilžė, Įsrutis, Gumbinė, Tolminkiemis – sovietų Lietuvos siena turėjo puslankiu priartėti per 60 kilometrų nuo Karaliaučiaus miesto, kuris, komisijos supratimu, pats turėjo tapti laisvuju miestu, koks prieškarį buvo Dancigas¹⁷.

Tačiau kodėl gi neprijungus visos Rytų Prūsijos? Pagrindinis komisijos argumentas buvo Rytų Prūsijos vietovardžių lietuviškumas. Komisija net nekėlė klausimo apie Rytprūsių šiaurinės dalies žemių lietuviškumą, nes tai buvo neabejotina. Tuo tarpu visa kita laikyta nelietuviška arba tiesiog suvokietinta, ir Šarmaitis, nenumanydamas, kaip viskas toliau susiklostys, savo dienoraštyje rašė: „Perdaug lišti ir suvokietintas žemes, žinoma, neverta – bus tik vargo daugiau ir pykčio su kaimynais vokiečiais“¹⁸. O juk visai netrukus Rytų Prūsijos vokiečiai bus grubiai iškeldinti iš savo namų ir lietuvių kaimynais taps rusų atsikėlėliai, kurie, anot Juozaičio, save vadino *vremenščiki* – laikinieji. Toks įsivardijimas rodo, kad naujakuriai nesijautė ramūs dėl savo ateities, o kaipgi gali būti ramus, kai neaiškus tavo naujųjų namų likimas? Atrodytų, koks skirtumas, ar Kaliningradas bus Lietuvos, ar Rusijos, – vis vien tai SSRS teritorija. Tačiau naujakuriams skirtumo būta aiškaus, jų ir lietuvių pasaulėžiūra skyrėsi: „Lietuvių buožija tarp mūsų žmonių veda agitaciją ir propagandą. Klausia, kam jūs čia atvykote. Agituoja, kad netrukus bus karas. Sako, kad jie visi čia laukia amerikiečių“¹⁹.

1944 m. rudenį Vilniaus valstybinio universiteto Fizinės geografijos katedra gavo nurodymą organizuoti šiaurinės Rytprūsių dalies toponimų vokiškos ir lietuviškos kartotekos ir atitinkamų žemėlapių sudarymą²⁰. Tuometinis šios katedros darbuotojas, vėliau tapęs garsiu Lietuvos geografu, Vytautas Gudelis papasakojo, kaip entuziastingai buvo imtasi darbo. Buvo renkami suvokietinti lietuviški toponimai, gražinami į lietuviškąją formą ir bandoma sudaryti žemėlapi, tačiau 1945 m. sausį universiteto rektoratas pranešė, kad katedros darbas nebereikalingas.

Tačiau ne vietovardžių ar žemių lietuviškumo veiksnys buvo pagrindinis formuojant nuomonę, kiek Rytprūsių teritorijos turi tekti Lietuvai. Komisijos (tiksliau, Lietuvos komunistinio elito, faktiškai Sniečkaus) argumentai buvo tokie: Lietuva karo metu praradusi daug gyventojų, ir atstatyti sugriautą šalį, o dar įsisavinti naujas žemes bus sunku. Vaišnoras, gerai žinojęs komisijos darbo užkulius, aiškina ir tai, kad Karaliaučius esąs stambus neužšalantis uostas ir šiam miestui funkcionuoti reikia nemažiau kaip dviejų šimtų tūkstančių gyventojų, o „kur paimti šiuos gyventojus, kada jie būtina reikalingi ir per šimtmečius lenkintam Vilniaus miestui“²¹.

Naivu manyti, kad Sniečkus ir kiti nesuprato, jog tas žemes galima apgyvendinti rusakalbiais, veikiausiai tik to bijant ir buvo atsisakoma nuo didesnių teritorijų. Panašiai mano ir Juozas Jurginis, teigęs, kad Lietuva teisingai padariusi atsisakydama šių teritorijų²². Tačiau ir patys naujakuriai nebūtų entuziastingai vykę į formaliai Lietuvos SSR priklausančią teritoriją. Juk čia vyko karas, buvo neramu, lietuviai buvo priešiški ir tai tuomet nebuvo paslaptis. Padėtis įvairiais prasimanymais neretai buvo ir pagražinama. 1947 m. Kaliningrado naujakuriai pasakojo: „Kai per Lietuvą čia [į Kaliningradą, – M. Ė.] važiuojom, mus išpėjo: iš vagonų nesižvalgykit – mus iš karto apmėtė akmenimis, mėtė į vagonus. Daužė į vagonus – kaip artilerijos apšaudymas. Jei sustodavom, bijojom karves išleisti. Nepatiko jiems, kad į svetimas žemes važiuojam“²³. Netikėtai didelis ginkluotas pasipriešinimas sovietams, kaip ir sovietų valdžios Lietuvoje „jaunumas“ galėjo būti svarbūs faktoriai Maskvai pergalvojant teritorinę bei kolonizacinę politiką ir nepriskiriant Rytprūsių Lietuvai.

Kita vertus, niekas nė nemanė prijungti prie Lietuvos visos buvusio Karaliaučiaus krašto teritorijos, neatitekusios lenkams. Nei Lietuvos valdžia savo projektuose, nei Maskva to nesakė. Nesuprantama, kodėl Vaišnoras, pats dienoraštyje rašęs, kad Karaliaučius bus laisvas miestas, neprijungtas prie Lietuvos, susirūpina, kaip šį miestą apgyvendinti. Juk viso labo buvo pradėti rengti projektai peržiūrėti Lietuvos SSR vakarinę sieną, tačiau sienos peržiūrėjimas nereiškė, kad bus prijungta visa nemaža teritorija. Stalinas SSRS teritoriją neabejotinai matė kaip integralų vienetą ir visokie priskyrimai, autonominių ar kitokių respublikų kūrimas buvo tik dovanos vietiniam elitui mainais į besąlygišką paklusimą – tai buvo politika. Per nevykusią teritorinę politiką buvo galima prarasti populiarumo taškų, – pavyzdžiui, mongolai buvo nepatenkinti, kad Stalinas neprijungė iš Japonijos atkovotų teritorijų prie Mongolijos Liaudies respublikos²⁴. Tad Kaliningrado klausimo sprendimas, Stalinui laipsniškai virtęs tik politika, galėjo laimėti lietuvių simpatijų, – pažiūrėkime, kaip dabar kalbama apie Stalino mums neva „dovanotą Vilnių ir Klaipėdą“.

Kaliningrado likimo klausimas: nuo toponimikos prie politikos

Ir 1944 m. pradžios (Šarmaitis, Vaišnoras), ir 1944 m. rudens (Gudelis) planuose

vyrauja vietovardžių lietuviškumu pagrįsti siūlymai, ir tai buvo pagrindinis argumentas, kodėl bei kiek Rytprūsių turėtų priklausyti Lietuvai. 1947 m. pradėjus perkurti naujai apgyvendintų teritorijų pavadinimus, Pakarklis, tuometinis Istorijos instituto direktorius, net rašė raštą į RSFSR Ministrų Tarybą, kad ši akcija būtų sustabdyta²⁵. Toks vietovardžių keitimas rusiškais buvusi vietinių naujakurių iniciatyva. Naujiesiems krašto gyventojams buvę sunku išstarti vokiškas ir lietuviškas miestų ir miestelių pavadinimų formas. Valdžia į tai reagavusi, sudarydama komisiją, į kurią buvo įtraukta ir lietuvių, antai tas pats Pakarklis, supratęs, kad pervadinant toponimus dedamas taškas Kaliningrado dalies prijungimui prie Lietuvos, tačiau nusileisti neketinęs: „laikui bėgant, didelė Kaliningrado srities dalis, jeigu ne visa sritis, bus prijungta prie Lietuvos SSR, kaip istoriškai ir geografiškai susijusi su Lietuvos SSR“²⁶.

Pakarklis dar tarpukariu Karaliaučiaus bibliotekoje rinko istorinę medžiagą apie šio krašto lietuviškumą, planavo rašyti mokslo darbą Miuncheno universitete, tačiau recenzentai sukritikavo Pakarklio pastangas ir darbas veikiausiai nebuvo parašytas. Savaime suprantama, kad Miuncheno universitete rašyti apie tai, jog Rytų Prūsija yra negermaniškas kraštas, nebuvo protinga mintis. Pakarklis visiškai nususuko nuo naujausių vokiečių istorikų tyrimų (ir iš tautininkiško germanofilo tapo komunistuojančiu liaudininku), vis labiau linkdamas prie įsitikinimų, kad Lietuvai reikią priskirti Nemuno žemupio kairiojo kranto plotus iki Karaliaučiaus miesto.

1945 m. gegužę Pakarklis parašė seriją straipsniukų, kurie buvo publikuoti *Tiesoje*. Čia jis vėl įrodinėjo Rytų Prūsijos lietuviškumą, teigė, kad kryžiuočių laikais lietuviai Rytprūsiose sudarė gyventojų daugumą, senovės prūsų kalba nebuvo skirtinga nuo lietuvių, Rytprūsius užgrobę vokiečiai iš lietuvių ir panašiai²⁷. *Tiesa* buvo LKP CK organas, tad atsitiktinių straipsnių ar vien tik autoriaus nuomonės čia nebuvo.

Nuo planų, susijusių su vietovardžiais, iki konkrečių politinių reikalavimų „Karaliaučiaus byloje“ pereita maždaug 1946 m. pabaigoje, kai prabilo mažlietuviai. Amerikiečių okupacinėje zonoje „Mažosios Lietuvos lietuvininkų“ organizacija paskelbė du aktus, nuo paskelbimo vietos įgavusius Fuldos aktų pavadinimą. Pirmuoju aktu reikalauta SSRS administruojamą Kionigsbergo sritį prijungti prie atkurtos (*sic!*) Lietuvos valstybės, o antruoju – išreikštas protestas dėl Mažosios Lietuvos kolonizacijos ir prašoma iki krašto prijungimo prie Lietuvos pavesti jį administruoti Jungtinių Tautų komisijai. Pirmasis aktas galbūt būtų likęs visai nereikšmingas, bet 1949 m. jis buvo pridėtas prie Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto memorandumo Didžiosios Britanijos, Prancūzijos vyriausybėms ir JAV valstybės departamentui.

Tačiau reikalavimai nebuvo girdimi. Kalbamu metu, 1947 m., srities statusas bus nusistovėjęs galutinai. Vyko administracinės reformos, pavadinimų keitimas ir regiono kolonizacija. Po Rytų Prūsijos nukariavimo sovietai dar gana ilgai nebuvo tikri, ką daryti su trofėjine teritorija. Pradžioje teritorijoje šeiminkavo kariškiai – jie plėšė vokiečių paliktus namus ir vagonais namo vežėsi daiktus. Nuo 1945 m. vidurio krašte buvo organizuota ypatingoji karinė apygarda, krašto statusas buvo kaip okupuotos teritorijos. Beveik po metų, 1946 m. balandį, iš sovietams tekusios Rytprūsų teritorijos buvo suorganizuota Kionigsbergo (nuo rugsėjo – Kaliningrado) sritis Rusijos Federacijos sudėtyje. Tačiau net ir tada likimas nebuvo iki galo nuspręstas, nes sritis

buvo faktiškai be partinės valdžios – aukščiausia valdžia buvo civilinių reikalų valdyba. Tik 1947 m. pavasarį buvo įkurtas srities VKP(b) komitetas, o jam vadovauti paskirtas Vladimiras Ščerbakovas, ką tik „kadenciją“ baigęs buvęs VKP(b) biuro Lietuvai pirmininkas.

Ar Ščerbakovo, buvusio antro, o daugelio nuomone ir pirmo asmens Lietuvoje, paskyrimas į Kaliningradą – tik sutapimas? Galbūt Ščerbakovas, prižiūrėjęs Lietuvos sovietizaciją, „valymą“ nuo buožių ir „banditų“, turėjo prižiūrėti ir Kaliningrado „išvalymą“ nuo „vokiškųjų fašistų“, taip pat prižiūrėti ir sklandų srities įjungimą į Lietuvą, kurios partinė vadovybė ir „vietinė specifika“ jam buvo gerai pažįstama? Kad ir kaip būtų, 1947 m. prasidėjęs sovietų susirūpinimas Kaliningradu tiesiogiai susijęs su mažėjančiu dėmesiu Baltijos kraštams: 1947 m. vasarį sovietų Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje įvyko rinkimai į vietines Aukščiausias Tarybas. Sovietai šiems parodomiesiems, neva Baltijos kraštų prijungimo prie SSRS legitimumą turėjusiems parodyti rinkimams teikė didelę svarbą. Sėkmingai ir be didelių ekscesų juos įvykdžiusios vietinės administracijos gavo šiek tiek daugiau pasitikėjimo iš Maskvos, specialieji emisarų biurai buvo panaikinti, o vienas jų vadovų perkeltas į dar vieną naujai okupuotą teritoriją.

Nuo tada Kaliningradas susilaukė vis daugiau dėmesio. „Laikinių“ sindromas neturėjo kelti didelio entuziazmo Kaliningrado naujakuriams. Kam ką nors kurti ar statyti, jei tai vis tiek iš tavęs bus atimta? Tada sovietinė propaganda pradėjo sukurti savo trumpametražius filmus ir kino kronikas apie Kaliningrado sritį – iškalbingiausia kino kronika pavadinimu *Mūsų kraštas (Naš kraj, 1949)*. Čia parodomi laimingi naujieji kaliningradiečiai, galinga pramonė, jau turinti savo „stachanoviečių“, kuriama infrastruktūra, vaikų darželiuose auklėjama jau Kaliningrade gimusių vaikų karta. Sovietai pradėjo įsisąmoninti, kad Kaliningradas yra jų.

Tačiau nusistovėjus trofėjinės teritorijos problemai, pačios SSRS viduje nebuvo aiškus krašto statusas tarptautėje arenoje. Neįvykus Potsdamo konferencijoje numatyta taikos konferencijai, turėjusiai sureguliuoti Vokietijos ir jos teritorijų klausimą, sovietai nebuvo užtikrinti, kaip pasaulis žiūri į jų prisijungtą Kaliningrado sritį ir ar nespaus sovietų grąžinti šios teritorijos Vokietijai arba bent paskelbti ją laisva teritorija.

1951 m. SSRS Etnografijos institutas paskelbė Pavelo Kušnerio-Knyševio gerai dokumentuotą tyrimą *Etninės teritorijos ir etninės sienos*²⁸, kuriame dokumentų ir ankstesniųjų laikų lietuvių bei vokiečių autorių darbais įrodomas ginčytinos Rytų Prūsijos teritorijos lietuviškumas. Praėjus daugiau kaip penkiems metams nuo kalbų apie Rytprusių dalies prijungimą prie Lietuvos, pasirodo publikacija, įrodanti teritorijos lietuviškumą. Žinant, kad nieko atsitiktinio sovietų valstybėje nebuvo, o mokslas ir publikacijų leidyba buvo griežtai kontroliuojama režimo – tai vėl neatsitiktinumas.

Nors tai ir istorinis dokumentiškai pagrįstas tyrimas, jo atsiradimo tikslai – politiniai. 1949–1950 m. dėl Berlyno krizės ir prasidėjusio karo Korėjos pusiasalyje buvo gana įtempti. Būtent tada iškilo okupuotosios Vokietijos ateities klausimas, kaip žinia, pasibaigęs dviejų Vokietijų įkūrimu ir formalia okupacijos pabaiga. Tiesa, sovietai nenorėjo dviejų Vokietijų: Stalino planuose buvo vieningos Vokietijos atkūrimas su

sąlyga, kad ji bus neutrali. Stalinas, aišku, tikėjosi, kad „naujoji Vokietija“ taps komunistine. Tačiau niekas negalėjo būti tikras, kad naujoji Vokietija arba Vakarų sąjungininkai nereikalautų grąžinti Rytų Prūsijos.

Toks Kušnerio-Knyševo tyrimas ir istoriniai Lietuvos bei Rytprūsių saitai buvo išeitis sovietams. Tarptautinėje arenoje iškilus Kaliningrado likimo klausimui, sovietų valdžia galėjo sritį prijungti prie Lietuvos SSR (tuo metu jau taip pat padalintos į sritis pagal bendrasovietinį modelį) ir pateikti įrodymus, kad šis kraštas visada buvęs prūsiškas, lietuviškas arba paprasčiau – baltiškasis²⁹. Taigi Kaliningrado lietuviškumas tuomet galėjo tapti korta, įrodančia jo „sovietišumą“³⁰.

Vis dėlto tariant, kad Rytprūsiai bent teoriškai galėjo būti grąžinti Vokietijai, lieka svarbus eksklavo veiksnys. Sąjungininkai negalėjo taip greitai pamiršti, kad Hitleris pradėjo karą su Lenkija būtent dėl vadinamojo Dancigo koridoriaus, norėdamas sujungti eksklavu tapusią teritoriją su likusia Vokietijos dalimi. Nebekvestionuojant lenkų klausimo turėti Dancigo uostą ir priėjimą prie jūros, negalima buvo palikti Rytprūsių Vokietijai, nes teritorija vėl būtų tapusi eksklavu ir galėtų kelti revanšistines vokiečių nuotaikas. Taigi net jeigu vokiečiai ir būtų reikalavę grąžinti Rytprūsius, tai būtų likę be atsako.

Tačiau jeigu eksklavo veiksnys buvo iš tiesų svarbus, tada, neformaliai palikdami šią teritoriją sovietams, sąjungininkai pasmerkė Baltijos kraštų arba bent Lietuvos nepriklausomybę. Juk nepriklausomai Lietuvos valstybei atsikūrus, o Rytų Prūsijai pasilikus sovietams, teritorija, kaip ir šiandien, būtų eksklavas ir galėtų kelti didelių problemų pokario Europos stabilumui. Nebent sąjungininkai tikėjo, kad Rytprūsiai gali būti prijungti prie Lietuvos, o ši atkurs nepriklausomybę jau su Kaliningradu.

Aišku, visa tai tik svarstymai. Iš projektų aišku, kad visos Kaliningrado srities teritorijos niekas Lietuvai atiduoti nenorėjo, o pasienio teritorijų prijungimas, nagrinėtos „eksklavo problemos“ niekaip nebūtų išsprendęs. Vienaip ar kitaip, mirus Stalinui ir Šaltajam karui kiek apimus, tarptautinis teritorijos klausimas buvo paliktas dėl stabilumo. Tuo tarpu Kaliningrade kūrėsi gyventojai – gyvenimas riedėjo normalia vaga.

Atšilimo epocha ir Kaliningrado klausimas:
nuo politikos prie ekonomikos ir geografijos

„Šiuo metu Kaliningrado srities pramonė yra pavaldi LTSR LŪT. Dėl to Tarybų Lietuva turi didelių materialinių nuostolių, nes dalis statybinių medžiagų ir piniginių lėšų yra atimama iš respublikos ir teikiama Kaliningrado sričiai. Reiškia Rusijos Federacija LTSR sąskaita remontuoja savo susibankrutavusią sritį. Juk tai lietuvių nacijos apiplėšimas?“³¹ Tokie pareiškimai septinto dešimtmečio pradžioje buvo gana dažni. Prasidėjus vadinamojo atšilimo kampanijai, padvelkus decentralizacijos tendencijoms, respublikų administracijoms gavus galimybę imtis didelės dalies savosios pramonės kontrolės, atsirado gana ryški *mūsų* ir *jų* samprata.

Postalininė epocha reiškė ne tik laisvėjančius režimo pančius, bet ir didesnę sovietų dėmesį žmogaus gyvenimo sąlygoms gerinti bei ekonomikai reformuoti. Tad nenuostabu, kad politinę Kaliningrado prijungimo prie Lietuvos SSR logiką ėmė keisti

daug suprantamesnė ekonominė-geografinė logika.

1957 m. gegužę Nikita Chruščiovas pradėjo įgyvendinti savo ekonominės decentralizacijos viziją, ir Sovietų Sąjunga buvo padalyta į 105 ekonominius regionus, kuriems turėjo vadovauti vietinės liaudies ūkio tarybos. Atskiros tarybos įkuriamos ir Baltijos kraštams bei Kaliningrado sričiai. Vėl atsinaujina, atrodo, primiršta Kaliningrado problema – mažiausia Rusijos sritis buvo per maža, kad sudarytų atskirą ekonominį regioną, o iš Kaliningrado nusistovėjusio statuso teliko šnipštas – Chruščiovo reformos nepripažino pastovumo.

Tačiau Kaliningrado administracinės priklausomybės problema su LŪT susijusi tik iš dalies. Svarbesnis čia Kuršių marių vaidmuo. 1944 m., Karaliaučiaus taip ir neprijungus prie Lietuvos, Kuršių marios buvo neproporcingai padalytos tarp Lietuvos SSR ir Karaliaučiaus srities. Kai šešto ir septinto dešimtmečių sandūroje smarkiai sumažėjo mariose sugaunamos žuvies kiekiai (galbūt tai susiję su Nemuno užtvėnkimu prie Kauno), pradėta kalbėti, kodėl didžiulė dalis marių yra kontroliuojamos Kaliningrado ir kodėl lietuviams ten neleidžiama žvejoti, nors kaliningradiečiai ir nepagauna jiems skirtų žuvies kvotų. Maža to, kaliningradiečiai netvarkė savosios Kuršių Neringos dalies ir čia esančių gyvenviečių.

Gudelis rašė, kad, pasinaudojus palankia situacija, bandyta šiuos klausimus išspręsti. Jis pats parengė medžiagą ir pakalbėjo su Viktoru Bergu, tuometiniu gamtos apsaugos komiteto pirmininku, kuris viską perdavė MT pirmininkui Motiejui Šumauskui. Pastarajam klausimai dėl Kuršių marių senokai buvo opūs, tad pažadėjo ką nors nuveikti³².

Galbūt su tuo susijęs ir 1957 m. balandį Lietuvos Ministrų Tarybos priimtas nutarimas „Dėl Kuršių Neringos krantų sustiprinimo ir jos gyvenviečių sutvarkymo“. Reaguodama į jį Mokslų akademija sudarė komisiją, kuri turėjo parengti pasiūlymus, kaip pertvarkyti Lietuvos SSR ir Kaliningrado srities sieną. Į šią komisiją buvo įtraukti Kazimieras Meškauskas – ekonomikos instituto direktorius, Stasys Tarvydas – Geologijos ir geografijos instituto sektoriaus vadovas, A. Kubilickas – biologijos instituto vyr. mokslinis bendradarbis ir skaitytojui jau pažįstamas Gudelis, tuo metu dirbęs Geologijos ir geografijos instituto sektoriaus vadovu. Be to, numatyta į komisijos darbą įtraukti Melioracijos ir hidrotechnikos mokslinio tyrimo instituto direktorių J. Geičį ir Miškų ūkio mokslinio tyrimo instituto skyriaus vedėją Marijoną Daujotą³³.

Akivaizdu, kad tai nebuvo nei politinės figūros, nei geri Kaliningrado srities vietovardžių ar istorijos specialistai. Tai ekonomistai ir gamtininkai, ir būtent jų įtraukimas į komisiją parodo, kad klausimas perėjo iš istorinio-politinio į ekonominį-geografinį lygmenį. Tačiau neabejotinai liko ir politinis veiksnys. Mokslų akademijos prezidentas Juozas Matulis galėjo pasitarnauti savo asmeniu: anot Liongino Šepečio, 1957 m. kelionės į Lenkiją metu Matulis susipažino ir susidraugavo su Chruščiovu, apie tai neva pasakęs pats paskambinęs SSKP CK pirmasis sekretorius³⁴. Matulis netrukus buvo išrinktas į LKP CK biurą ir kalbamu metu jo įtaka moksliniams, kultūriniais ir net ūkiniais klausimais buvo nemenka. Tokia asmeniška pažintis su Chruščiovu ir simpatijos iš jo pusės galėjo pagelbėti Lietuvos komunistų siekiams išspręsti Kuršių marių ir žuvies sugavimo problemas, prisijungiant dalį Kaliningrado

teritorijos.

Detalių minėtos komisijos veiklos rezultatų aptikti nepavyko, tačiau buvusiam Partijos istorijos instituto archyve (dabar Lietuvos ypatingojo archyvo LKP dokumentų skyrius) saugoma komisijos svarstymų santrauka „Dėl Kuršių marių ir prie jų prieinančios teritorijos vieningo administravimo ir priskyrimo prie Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos“, pasirašytą komisijos pirmininko Meškausko. Išvadose rašoma: „1. Kuršių Nerija, Kuršių marios ir Nemuno delta sudaro vienalytę, gamtinę-geografinę teritoriją. 2. Ši teritorija gamtiniu ir ekonominiu-geografiniu atžvilgiais yra neatskiriama susijusi su Nemunu, o per jį su Lietuvos TSR teritorija. 3. Siekiant pakelti šios teritorijos ūkinį-ekonominį vaidmenį ir užtikrinti racionalų jos gamtos turtų panaudojimą bei tvarkymą būtina priskirti ją prie Lietuvos TSR. 4. Priskirtinos teritorijos dydis ir ribos preliminariai yra nurodytos kartschemoje. Lietuvos TSR priskirtinas teritorijos plotas, įskaitant Kuršių marias, sudaro apytikriai apie 2300 kmI, gyventojų skaičius siekia apie 80-100.000 (įskaitant Tilžę ir Ragainę)“³⁵.

Tai tik nedidelė Kaliningrado srities, sudarančios apie 15 000 kmI plotą, dalis. Pagal pridėtą žemėlapi matyti minėtasis Kuršių marių svarbos motyvas, nes projektuojamoji naujoji Lietuvos SSR siena apglėbė Kuršių marias. Po komisijos išvadomis yra pastaba: „Klaipėdos miesto vykdomasis komitetas, skaito tikslinga priskirti prie Lietuvos TSR didesnę Kaliningrado srities teritorijos dalį“³⁶.

Šis klausimas buvo svarstomas ir paties Sniečkaus. Jam neužteko komisijos išvadų, tad jis klausimo svarstymą dar vizavo kitiems specialistams, net buvo pajungti vykdomieji komitetai³⁷. Manytina, kad šiais žmonėmis, kurie buvo lojalūs komunistams dar nuo tarpukario, Sniečkus pasitikėjo. Iš išlikusios archyvinės medžiagos galime spręsti, kad senieji Rytprūsiai Sniečkui kėlė sentimentus: „Ech, senoji prūsų žemė, kiek ji lietuviškos giminės prūsų...“, - rašė LKP lyderis savo užrašuose 1960 m., po apsilankymo Kaliningrado srityje vykusiose karinėse pratybose³⁸.

Tačiau nepaisant klausimo svarbos, jis strigo arba sąmoningai nebuvo forsuojamas. MT ir MA nutarimai priimti 1957 m., komisijos išvados yra nedatuotos, tik minėtoji Sniečkaus rezoliucija datuota 1959 m. rugsėjo 15 d. LCVA saugomas 1961 m. gruodžio 20 d. datuotas Bergo raštas MT pirmininkui Šumauskui. Čia vėlgi grįžtama prie sumažėjusio žuvų pagavimo (1939 m. - 52,5 kg/ha, o 1959 m. - 21,2 kg/ha) ir tai aiškinama blogu Kuršių marių padalijimu³⁹. Vargu ar toks tempimas būtų buvęs, jei pats Chruščiovas iš tiesų būtų pasiūlęs Kaliningrado srities dalį prijungti prie LSSR kaip linkstama manyti.

Tačiau po 1961 m. sovietų žingsniai buvo ryžtingesni. 1962 m. Kaliningrado srities ekonominė kontrolė perduota Lietuvos SSR Liaudies ūkio tarybai - buvo gauta 75 gamyklų kontrolė su 47 000 darbuotojų. Lietuvos SSR LŪT dabar kontroliavo 230 000 darbuotojų ir pagal šį rodiklį susilygino su Latvija. Tačiau ne visa Kaliningrado srities pramonė pateko į Lietuvos LŪT kontrolę - žuvininkystės pramonė liko SSRS Vakarų baseino Vyriausiosios žuvies pramonės valdybos, kurios būstinė buvo Rygoje, rankose⁴⁰. Taigi Kuršių marių žuvivaisos, priežiūros ir žvejybos problemas išspręsti nebuvo įmanoma be Kaliningrado srities žuvininkystės pramonės kontrolės. Be to, tokiu atveju negalima sakyti, kad Lietuvos LŪT kontrolei teko visa Kaliningrado srities pramonė, nes žuvies pramonė sudarė net 43% srities pramoninės gamybos kiekio⁴¹.

Anot aktyvaus Mažosios Lietuvos veikėjo iševio Martyno Brako, tokie pakitimai įvyko nesitariant su Lietuvos komunistais⁴². Žinant karštą, ūmų, reformatorišką Chruščiovo būdą – tai nebūtų keista. 1963 m. vasario mėnesį buvo surengtas bendras Lietuvos ir Kaliningrado atstovų pasitarimas, kuriame dalyvavo aukščiausi pareigūnai. Galbūt toks viešas ir spaudoje nušviestas pasitarimas organizuotas, kad išsiaiškintų esamą padėtį, netikėtus pasikeitimus ir ateities planus.

Kaliningrado srities partijos komiteto pirmasis sekretorius Nikolajaus Konovalovas šiame pasitarime išsakė nemažai savikritikos. Jis sakė, kad partinis vadovavimas pramonei yra nepakankamas, sutiko su Lietuvos LŪT pirmininko Povilo Kulviečio kritika dėl nemažo broko gaminiuose⁴³. Sovietų Sąjungoje savikritika buvo išsakoma tada, kai buvo gaunama „barti iš aukščiau“, tad peršasi išvada, kad tokia nuolanki Konovalovo kalba buvo po kokio nors užsipuolimo jo adresu. Galbūt srities pramonės kontrolės atėmimas iš vietinės LŪT, tiksliau jo paties rankų, buvo bausmė už prastus pramonės rodiklius? Tuo tarpu Lietuva ir Sniečkus ūkiniuose dalykuose tvarkėsi gana gerai.

Tačiau Konovalovas turėjo užtarėją Maskvoje, nes buvo vedęs Michailo Suslovo žmonos seserį⁴⁴. Galbūt Suslovas ir buvo tas faktorius, kuriuo rėmėsi Konovalovas, bandydamas neleisti „apkarpyti“ savo administruojamos teritorijos ir raminant įsisiautėjusį Chruščiovą. Tikėtina, kad Suslovas galėjo „atkalbėti“ ir Sniečkų nesiekti Kuršių marių prijungimo, o dėl viso Kaliningrado prijungimo ir pats Sniečkus girdėti nenorėjo – jis buvo Kaliningrado teritorijų ar vien jos pramonės prijungimo prie Lietuvos priešininkas, nes jam būtų reikėję rūpintis nuniokota Kaliningrado sritimi, kai ir pati Lietuva dar nebuvo atsigavusi⁴⁵. Tačiau nuvertus Chruščiovą, viskas laipsniškai grįžo į senas vėžes. Ilgainiui buvo panaikintos Liaudies ūkio tarybos, o Konovalovas, parėmęs perversmininkus, užsitikrino ganėtinai ramų gyvenimą.

Svarstant, kiek realūs buvo planai prijungti dalį Rytprūsių ir vėliau atsiradusios Kaliningrado srities prie sovietų Lietuvos, nereikėtų pamiršti, kad 1954 m. Krymo pusiasalis, priklausęs Rusijos Federacijai, buvo prijungtas prie Ukrainos SSR. Šis įvykis, vadinamas „Chruščiovo dovanėle“, iki šiol kelia Rusijos politikų ir visuomenės aistras. Tokio fakto šviesoje mažos Kaliningrado dalies prijungimas ir analogiška „Chruščiovo dovanėlė“ Lietuvai – visai realus įvykis. Tačiau nei 1944 m., nei šeštame ar septintame dešimtmetyje tai nebuvo padaryta. Planai taip ir liko popieriuje, apie jų rengimo aplinkybes, čia kad ir gausiai aprašytas, vis dėlto žinome nedaug, o apie likimą ir atgarsį – dar mažiau.

Epilogas

Kaliningrado sritis ar jos dalis prie sovietų Lietuvos prijungti nebuvo. Tačiau tai nesutrukdė lietuviams gyvai domėtis senąja prūsų žeme. Po 1972 m. pasirodžiusio filmo *Herkus Mantas* daug lietuvių traukė į Kaliningrado sritį ir ieškojo Herkaus Manto žūties vietos, žvalgėsi po Balgos griuvėsius, gainiojo akis po Zelenogradsko (Kranto) apylinkes, kur 1370 m. Algirdas ir Kęstutis stojo į kovą su kryžiuočiais. Kaliningradiečiai buvo patenkinti, ilgainiui ir patys pradėjo domėtis savo gyvenamo krašto istorija⁴⁶.

Idilė truko neilgai. Atsikurianti Lietuvos valstybė neva kėlė grėsmę Kaliningradui.

1990 m. tik po daugelio nepavykusių bandymų galų gale buvo įregistruota Kaliningrado lietuvių draugija. Po to ilgai truko „šaltasis karas“ tarp Lietuvos ir Rusijos dėl tranzito į Kaliningradą per Lietuvą. Rusija mato problemą, nes jos teritorijos dalis yra atskirta nuo pagrindinės dalies, o kaliningradiečiai, atrodo, džiaugiasi – jie ir Rusijoje, ir Europoje.

¹ Antano Kulakausko pasisakymas, in: *Lietuva ir jos kaimynai*: Metinės konferencijos tekstai, Vilnius, 1996 m. lapkričio 22–23 d., redaktoriai Stefanija Damijonaitienė, Algimantas Jankauskas, Vilnius: Pradai, Konrad-Adenauer-Stiftung, Lietuvos politologų asociacija, Vilniaus universitetas, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, 1997, p. 138.

² *Potsdamas ir Karaliaučiaus kraštas*, sudarytoja Danutė Bakanienė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

³ Vytautas Landsbergis, *Karaliaučius ir Lietuva: Nuostatos ir idėjos*, Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2003.

⁴ Arvydas Juozaitis, *Karalių miestas be karalių*, Klaipėda: Eglė, 2007, p. 105.

⁵ *Klaipėdos ir Karaliaučiaus kraštų XVI–XX a. istorijos problemos*, (ser. *Acta historica universitatis Klaipedensis*, VIII), Klaipėda: Klaipėdos universiteto Vakarų Lietuvos ir Prūsijos istorijos centras, 2009.

⁶ Alvydas Nikžentaitis, Arūnė Arbušauskaitė, „Nepavykęs bandymas prijungti Kaliningrado sritį prie Lietuvos XX a. 6-ajame dešimtmetyje“, in: *Klaipėdos ir Karaliaučiaus kraštų XVI–XX a. istorijos problemos*, p. 170–181.

⁷ Česlovas Laurinavičius, „Kaliningrado srities problema istoriniu požiūriu“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2004, Nr. 11, p. 524–529.

⁸ Antano Kulakausko pasisakymas, p. 137.

⁹ Atsiminimai: Juozo Vaišnoro atsiminimai, in: *LYA*, f. 3377, ap. 51, b. 251, l. 62; Romas Šarmaitis, *Sunkiais Didžiojo tėvynės karo metais. Dienoraštis 1941–1944*, [1976], in: *LYA*, f. 17635, ap. 1, b. 15, l. 107; Vytautas Gudelis, „Ketinimai priskirti Lietuvai dalį buvusių Rytprūsių teritorijos“, in: *Ramuva*, 1989, Nr. 1. Dokumentai: Pastabos RSFSR Aukščiausios Tarybos prezidiumo projektui dėl Kaliningrado srities gyvenviečių pervadinimo, in: *LMAVB RS*, f. 221, vnt. 83, l. 85–86; Lietuvos TSR Mokslų akademijos prezidiumo nutarimas, Dėl komisijos parengti pasiūlymams sienai tarp Lietuvos TSR ir Kaliningrado srities peržiūrėti sudarymo, 1957-06-12, in: *LCVA*, f. R-1001, ap. 2, b. 476, l. 262; Dėl Kuršių marių ir prie jų prieinančios teritorijos vieningo administravimo ir priskyrimo prie Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos, 1959-09-16, in: *LYA*, f. 1771, ap. 205, b. 4, l. 103–119.

¹⁰ Česlovas Laurinavičius, „Lietuvos valstybingumo galimybių mozaika: 1944 metai“, in: *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*, sudarė Arvydas Anušauskas, Česlovas Laurinavičius, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, Lietuvos gyventojų

genocido ir rezistencijos tyrimo centras, Lietuvos istorijos institutas, 2007, p. 190.

¹¹ Susitikimas su dailininkais, užrašė Romas Šarmaitis, 1973-01-21, in: *LYA*, f. 3377, ap. 51, b. 80, l. 15.

¹² Dienoraštis rašytas Antrojo pasaulinio karo metu, bet mašinėle surinktas 1976 m., todėl kyla klausimų, ar tai autentiškas dienoraščio, ar vėliau stipriai taisytas tekstas. Kai kurie įrašai sufleruoja teksto savalaikiškumą, kiti gi galėjo būti taisyti, tačiau vargu ar buvo tikslinga vienus įrašus, prieštaraujančius susiklosčiusiai realybei, taisyti, o kitus palikti (Romas Šarmaitis, *op. cit.*, l. 107).

¹³ Mark Solonin, *Kare nieko gero*, iš rusų kalbos vertė Mindaugas Užukukis, Vilnius: Briedis, 2011, p. 136-137.

¹⁴ *Ibid.*, p. 132.

¹⁵ Mašindraščio originale yra paliktas tarpas ir po to ranka įrašyta Larino pavardė (Juozo Vaišnoras atsiminimai, l. 62-63).

¹⁶ Antano Kulakausko pasisakymas, p. 136.

¹⁷ Juozo Vaišnoras atsiminimai, l. 62-63.

¹⁸ Romas Šarmaitis, *op. cit.*, l. 107.

¹⁹ *Балтийские исследования: Восточная Пруссия и Калининградская область в XX веке: Сборник научных трудов, ответственный редактор Илья Дементьев, Калининград: Научно-образовательный центр БАЛТИЙСКАЯ ЕВРОПА, Издательство НЭТ, 2009, p. 76.*

²⁰ Vytautas Gudelis, *op. cit.*, l. 42.

²¹ Juozo Vaišnoras atsiminimai, l. 64.

²² *Potsdamas ir Karaliaučiaus kraštas*, p. 48.

²³ *Балтийские исследования: Восточная Пруссия и Калининградская область в XX веке*, p. 76.

²⁴ Sigitas Jegelevičius, „Maskvos dienoraštis (I)“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2012, Nr. 8, p. 547.

²⁵ Pastabos RSFSR Aukščiausios Tarybos prezidiumo projektui dėl Kaliningrado srities gyvenviečių pervadinimo, in: *LMAVB RS*, f. 221, vnt. 83, l. 85-86.

²⁶ *Ibid.*, l. 85-86.

²⁷ Povilas Pakarklis, „Iš lietuviškosios Rytprūsių praeities“, in: *Tiesa*, 1945-05-20.

²⁸ Павел Кушнер, *Этнические территории и этнические границы*, Москва: Издательство Академии наук СССР, 1951.

²⁹ Arvydas Juozaitis, *op. cit.*, p. 105.

³⁰ Tiesa, formavosi nuomonė, kad Kaliningrado sritis yra senos rusų žemės, bet ir apie Lietuvą ir kitas naujai užgrobtas teritorijas kai kurie rusai manė tą patį – tai nėra Ryprūsių fenomenas.

³¹ *Ibid.*, l. 138.

³² Vytautas Gudelis, *op. cit.*, l. 42

³³ Lietuvos TSR Mokslų akademijos prezidiumo nutarimas, Dėl komisijos parengti pasiūlymams sienai tarp Lietuvos TSR ir Kaliningrado srities peržiūrėti sudarymo, 1957-06-12, in: LCVA, f. R-1001, ap. 2, b. 476, l. 262.

³⁴ Lionginas Šepetys, *Neprarastoji karta: Siluetai ir spalvos*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 67.

³⁵ Dėl Kuršių marių ir prie jų prieinančios teritorijos vieningo administravimo ir priskyrimo prie Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos, 1959-09-16, in: LYA, f. 1771, ap. 205, b. 4, l. 103-119.

³⁶ *Ibid.*, l. 109.

³⁷ Ant dokumento yra ranka rašyta Antano Sniečkaus rezoliucija: „D.d. Bergui, Matulioniui, Čipkui. Gal pasvarstytumėt šį labai svarbų klausimą ir duotumėt savo pasiūlymus. A. Sniečkus“ (*Ibid.*, l. 103). Savo pasiūlymus pateikė ir Klaipėdos miesto vykdomasis komitetas, kuris siūlė prijungti kur kas didesnę teritorijos dalį.

³⁸ Vytautas Tininis, *Sniečkus: 33 metai valdžioje*, antrasis papildytas ir pataisytas leidimas, Vilnius: UAB „Karminas“, 2000, p. 184.

³⁹ Viktoro Bergo raštas Motiejui Šumauskui, in: LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 725, l. 1-3.

⁴⁰ Martynas Brakas, „Overlapping administrative jurisdictions in the Soviet Union: Economic management in the Kaliningrad Oblast“, in: *Lituanus*, 1963, t. 9, Nr. 3, in: http://www.lituanus.org/1963/63_3_03.htm, (2012-12-05).

⁴¹ „Bendromis jėgomis – į naujus laimėjimus. TSKP Kaliningrado srities komiteto pirmojo sekretoriaus N. Konovalovo kalba“, in: *Tiesa*, 1963-02-21, p. 2.

⁴² Martynas Brakas, *op. cit.*

⁴³ „Bendromis jėgomis – į naujus laimėjimus“, p. 2.

⁴⁴ Arvydas Juozaitis, *op. cit.*, p. 175.

⁴⁵ Panašią nuomonę vieno straipsnio autoriui išsakė ir Aleksandras Štomas, tik jis teigė, kad Suslovas padėjęs Sniečkui atsisakyti nuo teritorijų, tačiau čia nepagrįstai neminimas Konovalovas, kurio suinteresuotumas šioje istorijoje daug didesnis; žr. *Potsdamas ir Karaliaučiaus kraštas*, p. 48.

---

⁴⁶ Arvydas Juozaitis, *op. cit.*, p. 222.